

TWEE IN, DERTIEN UIT

Electoraal succes en falen van nieuwe partijen in 2006

A.P.M. Lucardie

1. Inleiding

In 2006 poogden naast de negen gevestigde partijen vijftien min of meer nieuwe partijen één of meer zetels in de Tweede Kamer te winnen. Twee van de vijftien slaagden in hun poging, dertien faalden. Wat onderscheidde de binnenkomers van de buitenblijvers? Deze vraag staat centraal in dit artikel. Alvorens verschillende verklaringen te onderzoeken, worden de vijftien partijen kort geschetst. Tot de nieuwelingen wordt hier wel de Partij voor de Vrijheid gerekend, die weliswaar werd opgericht door een zittend Kamerlid, maar die als zodanig niet eerder aan verkiezingen had deel genomen – G. Wilders was immers in 2003 als lid van de VVD in de Kamer gekozen. Daarentegen wordt de ‘Lijst Vijf Fortuyn’ als voortzetting van een gevestigde partij, de LPF, beschouwd. Twee van de nieuwkomers hadden een keer eerder aan Kamerverkiezingen meegedaan (de Partij voor de Dieren en Verenigde Senioren Partij), zij het zonder een zetel te winnen; de overige waren pas na de vorige verkiezingen ontstaan.

2. Portret van de randpartijen

In alfabetische volgorde passeren hier de vijftien nieuwkomers de revue.

Ad Bos Collectief (ABC)

A.M. Bos, die als oud-directeur van Koop Tjuchem in 2001 illegale prijsafspraken in de bouwnijverheid onthulde – wat vervolgens aanleiding vormde voor een parlementaire enquête – richtte in augustus 2006 een partij op die bestuurlijke vernieuwing, integriteit en een ‘betrouwbare overheid’ centraal stelde.¹ Het Ad Bos Collectief (ABC) stond een ‘pragmatische benadering’ voor van politieke kwesties, die in veel gevallen echter ook sociaal-liberaal genoemd zou kunnen worden.² De

partij wierf 'tientallen leden', maar slechts een bescheiden bedrag – 6.000 euro – voor de verkiezingscampagne.³ Ze trok daarmee ruim 5.000 kiezers, iets minder dan 0,1 procent van het electoraat.

Blanco Lijst/ Lijst-Poortman/ Lijst 14

De Blanco Lijst bestond uit kandidaten van zes kleine partijen en zeven andere organisaties, die een convenant hadden gesloten omdat ze zelfstandige deelname niet goed mogelijk of niet wenselijk achtten. Initiatiefnemer en coördinator was R.A. Verlinden, oprichter van de Revolutionaire Partij Nederland. Deze partij streefde een vreedzame democratische revolutie na.⁴ De lijstaanvoerder, H.H. Poortman, ooit VVD-lid, was bestuurslid geweest van De Groenen – een partij die tussen 1986 en 1998 vier keer vergeefs naar een zetel in de Tweede Kamer had gedongen.⁵ Nummer twee was P.J.M. Freriks, eerder raads- en Statenlid voor de SP. Op de tiende plaats stond M.P.W.M. Dessing, medeoprichter van de Nederlandse Middenstandspartij (NMP). Deze partij was in 1971 met twee zetels in de Kamer gekomen, maar was beide een jaar later kwijtgeraakt. In 1998 en 2002 had de NMP onder leiding van Dessing vergeefs getracht in de Tweede Kamer terug te keren.⁶

Wat de verschillende kandidaten en hun organisaties gemeen hadden, was het streven naar meer politieke inspraak voor de burgers.⁷ Samen telden de organisaties tussen de 500 en de 1.000 leden. Zij gaven 8.000 euro uit aan hun verkiezingscampagne.⁸ Ze trokken ruim 2.000 kiezers (0,0 procent) – minder dan De Groenen zelfstandig in de jaren tachtig en negentig hadden gehaald.

Continue Directe Democratie Partij (CDDP)

R.P. Verboom was nog lid van de VVD toen hij in september 2005 naar aanleiding van het referendum over de Europese grondwet de Continue Directe Democratie Partij (CDDP) oprichtte.⁹ Deze was bedoeld als 'tussenpartij zonder politiek inhoudelijke standpunten', die directe democratie mogelijk zou maken door haar leden continu te laten stemmen (via internet) over elk onderwerp.¹⁰ De CDDP telde in 2006 ongeveer vijftig leden en ging de verkiezingen in met een bescheiden budget van 5.000 euro.¹¹ Dat leverde haar ruim 500 stemmen op (0,0 procent).

EénNL

De electorale neergang en bijna permanente crisis van de LPF bracht vele 'fortuynisten' ertoe, hun politieke heil elders te zoeken. Een deel richtte in het zicht van de vervroegde Tweede-Kamerverkiezingen in

augustus 2006 EénNL op. De lijsttrekker, M.G.T. Pastors, had zelf geen rol in de LPF gespeeld. Na de dood van W.S.P. (Pim) Fortuyn nam hij het politiek leiderschap van de lokale partij Leefbaar Rotterdam van hem over, samen met R. Sörensen. De tweede plaats op de lijst van EénNL ging naar B.J. Eerdmans, in 2002 voor de LPF in de Tweede Kamer gekozen maar vanaf 2004 partijloos. Als lijstduwer trad een jongere broer van Fortuyn op. Op de lijst stonden voorts A.H.J.W. van Schijndel en J.D. Blaauw, die Tweede-Kamerlid voor de VVD waren geweest (van 2005 tot 2006 respectievelijk van 1990 tot 2003). Voor beide heren moet dat geen grote stap geweest zijn, want het programma van EénNL had een hoog liberaal gehalte. De nieuwe partij wilde vooral de bureaucratie bestrijden en lasten verlagen, maar ook de volkshuisvesting liberaliseren en een liberaler drugsbeleid voeren.¹² Het programma legde minder nadruk op immigratie en integratie dan men op grond van Pastors' reputatie had mogen verwachten: hij was immers als wethouder van Rotterdam afgetreden naar aanleiding van scherpe uitspraken over de islam.¹³ Wel stond de nationale eenheid voorop – vandaar de naam van de partij. In het spoor van Fortuyn beloofde men bovendien het land 'terug te geven aan de burgers' – door invoering van referenda en de directe verkiezing van minister-president en burgemeester.¹⁴ Hoewel EénNL slechts een dertigtal leden telde (niet veel meer dan het aantal Kamerkandidaten), voerde ze een royale campagne die ruim 200.000 euro kostte.¹⁵ Met bijna 63.000 stemmen (0,6 procent) won de partij net geen zetel.

Groen Vrij Internet Partij (GVIP)

In augustus 2006 richtte W. Bruining met enkele gelijkgezinden de Groen Vrij Internet Partij (GVIP) op die vooral twee dingen wilde bereiken: een liberaler drugsbeleid en een directe democratie.¹⁶ Burgers zouden via internet direct mee moeten kunnen beslissen over zaken die hen aangaan. De partij nam ook over andere politieke kwesties zoals vervoer, criminaliteit en buitenlands beleid standpunten in vanuit een 'nieuwe vrije benadering', die niet uitging van het eigen morele gelijk.¹⁷ De GVIP wilde eigenlijk geen traditionele partij zijn, wierf dus ook geen leden en had geen verkiezingsbudget: 'dat is zoooo Babylon. Als we geld nodig hebben bellen we en krijgen dat dan'.¹⁸ Ze won hiermee ruim 2.000 kiezers (0,0 procent).

Islam Democraten (ID)/Lijst 21

In het najaar van 2005 werd in Den Haag de lokale partij Islam Democraten opgericht, die in maart 2006 een zetel in de Haagse gemeenteraad

won. Daarna besloot men ook aan de Tweede-Kamerverkiezingen deel te nemen, maar was te laat om dat onder de eigen naam te kunnen doen. De naamloze lijst 21 behaalde ruim 4.000 stemmen (0,0 procent). De partij streefde niet naar een islamitische staat, maar wilde vanuit islamitische kernwaarden als menselijkheid politiek bedrijven.¹⁹ Men verlangde ruimte voor islamitisch onderwijs, voor een ‘halal-hypotheek’ (als alternatief voor een hypotheek waarbij de rente fiscaal aftrekbaar is) en voor halal voedsel. Op veel andere punten, bijvoorbeeld jeugd- en gezinsbeleid en Europese integratie, onderscheidden de Islam Democraten zich nauwelijks van de christen-democraten. De partij telde ongeveer 2.000 leden en kon 11.000 euro uitgeven voor de verkiezingscampagne.²⁰

Liberaal Democratische Partij (LDP)

De voorzitter en lijstaanvoerder van de Liberaal Democratische Partij (LDP), S.E. van Tuyl baron van Serooskerken, was in 2003 in het hoofdbestuur van de VVD gekozen. Een jaar later verliet hij die partij om met een nieuwe formatie, Democratisch Europa, aan de Europese verkiezingen deel te nemen. Met deze partij trok hij 0,2 procent van de stemmen. In augustus 2006 richtte hij met enkele geestverwanten – niet allemaal gewezen VVD-ers – de LDP op om aan de Tweede-Kamerverkiezingen mee te kunnen doen. De VVD was in hun ogen te rechts en te populistisch geworden.²¹ In hun programma toonden ze zich sociaal-liberaal en enigszins verwant aan D66, maar dan ‘zonder die flauwekul van bestuurlijke vernieuwing’.²² De ‘LibDems’, zoals ze zich graag noemden, concentreerden zich niet op één strijdpunt maar op zeven kernpunten: tolerantie, duurzame economie, zorg, mobiliteit, onderwijs, huisvesting en democratisering van de Europese Unie.²³ De LDP wierf ongeveer 150 leden, gaf 9.000 euro uit voor de campagne en haalde ruim 2.000 stemmen (0,0 procent).²⁴

Liefde, Respect en Vrijheid Partij – het Zeteltje

De Liefde, Respect en Vrijheid Partij – het Zeteltje (LRVP) stelde slechts één kandidaat in één kieskring, S. van der Sluis in Amsterdam. Deze organisator van *dance*-evenementen had de partij in april 2005 met een aantal geestverwanten opgericht om via één zetel nieuwe progressieve ideeën in het parlement te brengen.²⁵ Zo zouden bij een ongelijke groei van de koopkracht hogere inkomens de helft (of meer) van hun extra inkomen via een zogeheten Sociale Correctie Tax moeten inleveren voor aflossing van de staatsschuld. In een groot nationaal religie-park zouden aanhangers van alle religies hun eigen antwoorden

kunnen formuleren op het Onverklaarbare.²⁶ De partij hoopte een verschuiving van welvaart naar welzijn te bewerkstelligen en ademde een libertaire en post-materialistische geest. Naast de politieke campagne – voornamelijk in een ouderwetse campagnebus gevoerd – organiseerde de LRVP ook andere activiteiten zoals filmavonden en een gymclub.²⁷ De partij telde 130 leden en gaf 15.000 euro aan de campagne uit.²⁸ Het aantal kiezers was niet veel groter dan het aantal leden: 185 (0,0 procent).

Nederland Transparant

Op 20 februari 2004 werd de partij Europa Transparant opgericht door P.K.T.J. van Buitenen, die als ambtenaar van de Europese Commissie vanaf 1998 fraude en vriendjespolitiek in de Europese instellingen aan de kaak had gesteld. Europa Transparant won op 10 juni 2004 ruim zeven procent van de stemmen en twee zetels in het Europese Parlement. Nog diezelfde week werd Nederland Transparant opgericht. Het bestuur bestond uit G.E.L.M. de Wit, tevens voorzitter van Europa Transparant, en A.C.M. Brom, eveneens kandidaat-europarlementariër bij deze formatie. Van Buitenen was aanvankelijk ook bestuurslid van Nederland Transparant maar trok zich in 2005 terug, om ‘functievermenging te vermijden en het verschil tussen de vereniging Europa Transparant als a-politieke one-issue beweging en Nederland Transparant als politieke beweging te benadrukken’.²⁹ Ook op lokaal niveau ontstonden in elf gemeenten ‘transparant’ partijen, waarvan er tien deelnamen aan de gemeenteraadsverkiezingen in maart 2006; drie daarvan wonnen bij elkaar vijf zetels.

Nederland Transparant stelde zich vooral ten doel de bestuurscultuur in Nederland te vernieuwen en integriteit en transparantie van openbaar bestuur te bevorderen, naast een krachtiger aanpak van fraude en corruptie en bestrijding van vriendjespolitiek.³⁰ Burgemeesters en de minister-president zouden direct door het volk gekozen moeten worden. Met het verwante ABC waren wel contacten – onder meer via de Stichting Moreel Besef –, maar samenwerking kwam niet tot stand. Voor Nederland Transparant was een lijstverbinding met een formatie die niet in alle kieskringen kandidaten stelde juridisch niet mogelijk.³¹ Nederland Transparant kende buiten zijn lokale verenigingen geen directe leden: men kon alleen lid worden van de elf lokale partijen. Voor de verkiezingscampagne werd slechts 4.000 euro uitgegeven.³² Het aantal kiezers bleef met ruim 2.400 (0,0 procent) nogal bescheiden.

Partij voor de Dieren (PvdD)

De Partij voor de Dieren (PvdD) werd opgericht op 28 oktober 2002 op initiatief van M.L. Thieme, A.J. Dekker en L. Keller, die respectievelijk als beleidsmedewerker, voorzitter en directeur verbonden waren aan de Bont voor Dieren, een stichting die zich inzet voor pelsdieren.³³ De aanleiding vormde maatregelen van het eerste kabinet-Balkenende die in de woorden van Thieme '20 jaar van intensieve strijd voor de verbetering van dierenwelzijn teniet gedaan (hebben)'.³⁴ Bij de Tweede-Kamerverkiezingen van 2003 haalde de PvdD krap 48.000 stemmen (0,5 procent), dus iets te weinig voor een zetel. Ook bij de Europese verkiezingen een jaar later won de partij net geen zetel, maar drie keer zoveel stemmen: ruim 150.000 (3,2 procent). In 2006 trok ze nog iets meer kiezers, namelijk bijna 180.000 (1,8 procent), voldoende voor twee zetels.³⁵

De PvdD had haar programma intussen uitgebreid, maar de kernpunten onveranderd gelaten. Voorop stonden de rechten van dieren – die in de grondwet verankerd zouden moeten worden – en het welzijn van dieren, zowel dieren in het wild als huisdieren, landbouwdieren, proefdieren en dieren in het circus en de dierentuin.³⁶ Aan de uitwerking hiervan was iets meer dan de helft van het programma gewijd, maar daarnaast werd aandacht besteed aan milieubeleid en aan actuele politieke kwesties zoals de kinderbijslag en de AOW, vreemdelingenbeleid en de inrichting van de staat. Haar standpunten in deze kwesties vertoonden duidelijk verwantschap met linkse partijen als SP en GroenLinks.³⁷ Zelf streefde de PvdD naar een nieuwe manier van denken die 'de traditionele links/rechtstegenstelling overstijgt'.³⁸ Indien men echter het begrip 'links' definieert als streven naar gelijkheid en overbrugging van verschillen, zou men ook kunnen opmerken dat de partij dit begrip een extra betekenis gaf door de verschillen tussen de rechten van mensen en die van dieren te willen overbruggen.

Thieme voerde in 2006 opnieuw de lijst aan, gevolgd door E. Ouwehand, die het partijbureau had opgezet en beheerd. De helft van de kandidatenlijst bestond echter uit bekende Nederlanders die zich zonder politieke ambitie als lijstduwer beschikbaar hadden gesteld. Het waren vooral persone uit de wereld van kunst en cultuur, zoals de schrijvers Jan Wolkers, Maarten 't Hart en Mensje van Keulen, Rudy Kousbroek en Mohammed Benzakour, de cabaretiers Ivo de Wijs en Kees van Kooten en de actrices Georgina Verbaan en Karen van Holst Pellekaan. Zij leenden doorgaans niet alleen hun naam maar ook hun stem aan de partij, in frequente radiospotjes. Daarnaast liet de PvdD in stations opvallende affiches met een jonge kat op een aan rafels gekrabde Kamerzetel ophangen. Dank zij gulle giften van enkele diervriendelijke

ondernemers kon zij rond 400.000 euro aan de campagne besteden.³⁹ De partij telde aan de vooravond van de verkiezingen ruim 2.000 leden.

Partij voor de Vrijheid (PVV)

In september 2004 verliet G. Wilders de Tweede-Kamerfractie van de VVD, vooral naar aanleiding van zijn verzet tegen toetreding van Turkije tot de Europese Unie.⁴⁰ Al eerder had hij gepleit voor een rechtser koers van zijn partij en voor een harder vreemdelingenbeleid: 'niks integratie: assimilatie!'.⁴¹ Wilders bleef als onafhankelijk Kamerlid (Groep Wilders) zijn zetel bezetten en richtte op 22 februari 2006 de Partij voor de Vrijheid (PVV) op, met een knipoog naar de voorganger van de VVD, de Partij van de Vrijheid. Die was in zijn ogen nog een echte liberale partij geweest, in tegenstelling tot de 'sociaal-liberale' VVD.⁴² Samenwerking met de 'fortuynisten' Pastors en Eerdmans was al in een vroeg stadium gestrand. Mede daarom beëindigde ook B.J. Spruyt, de voormalig directeur van de conservatieve Edmund Burke Stichting die mede aan de wieg van de PVV had gestaan, de samenwerking met Wilders.⁴³

Spruyt liet wel zijn sporen na in twee programmatische publicaties van de PVV die in maart 2006 verschenen, *Klare wijn* en *Een nieuw-realistische visie*.⁴⁴ Volgens laatstgenoemde tekst was orde 'de eerste en belangrijkste behoefte van iedere samenleving', maar werd de orde ondermijnd door de 'degeneratie van de vrijheid'. In tegenstelling tot het conservatisme zou het liberalisme de 'inwendige orde' en traditionele ordescheppende instituties verwaarlozen. Cultureel conservatisme en vormen van directe democratie zouden economisch liberalisme moeten aanvullen. In *Klare wijn* werden vanuit deze ideologische visie concrete voorstellen geformuleerd, zoals belastingverlaging en halvering van het aantal beleidsambtenaren, een hardere aanpak van immigratie en integratie, strengere straffen en invoering van bindende referenda, een nauwere band tussen kiezers en Kamerleden, en directe verkiezing van burgemeesters, de minister-president en politiechefs en rechters. Het meeste opzien baarde het voorstel om in artikel 1 van de grondwet vast te leggen dat de joods-christelijke en humanistische cultuur in Nederland dominant moet zijn.⁴⁵ Het 'verkiezingspamflet' dat in augustus verscheen, bestond uit een verder toegespitste samenvatting van de belangrijkste voorstellen.⁴⁶ Nederland zou de komende vijf jaar geen immigranten uit niet-westerse landen als Marokko en Turkije moeten toelaten, en ook geen nieuwe moskeeën en islamitische scholen laten bouwen.

In de verkiezingscampagne legde de PVV veel nadruk op problemen rond de islam. Wilders waarschuwde voor een 'tsunami van islamise-

ring'.⁴⁷ Indien zijn partij ooit de macht in handen zou krijgen, zou haar eerste maatregel zijn: de grenzen sluiten voor niet-westerse allochtonen – in de praktijk voornamelijk islamieten. Wilders reisde door het hele land, voortdurend omgeven door lijfwachten vanwege de vele dreigementen die hij nog steeds ontving. De andere kandidaten vergezelden hem soms, maar bleven daarbij over het algemeen op de achtergrond. Wilders was al in 2005 begonnen kandidaten te zoeken en politiek te scholen. Nummer twee op de lijst, mevr. M. Agema, was in 2003 voor de LPF in de Staten van Noord-Holland gekozen en B. Madlener en H.A.M. Boot konden als gemeenteraadslid (respectievelijk namens Leefbaar Rotterdam en de VVD te Heerenveen) ook bogen op enige politieke ervaring. De overige kandidaten brachten wel maatschappelijke maar geen politieke ervaring mee. De invloed van de kandidaten leek beperkt; zelfs formeel waren ze geen lid van de partij. Wilders was het enige lid, en uiteraard ook het enige bestuurslid.⁴⁸ Dankzij donaties kon hij toch naar schatting een kleine 150.000 euro uitgeven.⁴⁹ De kiezers beloonden hem met bijna 600.000 stemmen (5,9 procent), genoeg voor negen zetels.

Partij voor Nederland (PvN)

De Partij voor Nederland (PvN) ontstond in 2006 als federatie van groeperingen die een zekere affiniteit vertoonden met het gedachtegoed van Fortuyn. Sommige kwamen direct voort uit de LPF, zoals ONS ('Onze Nieuwe Samenleving') Nederland, de Fortuynistische Volkspartij (FVP) en de Lijst Hilbrand Nawijn. Deze lijst was opgericht door oud-minister en Tweede-Kamerlid H.P.A. Nawijn om deel te nemen aan de gemeenteraadsverkiezingen van Zoetermeer in maart 2006; Nawijn won daarbij vijf zetels. Daarnaast sloten zich bij de PvN ook Nederland Mobiel en de Civilistische Liga aan, die niets met de LPF te maken hadden. Eerstgenoemde partij had bij de Tweede-Kamerverkiezingen van 1998 bijna een zetel gewonnen, terwijl laatstgenoemde werd geleid door G.L.O. baron van Boetzelaer, die bij dezelfde verkiezingen de lijst van de Katholieke Politieke Partij (KPP) had aangevoerd.⁵⁰ Van Boetzelaer speelde een belangrijke rol bij de samenstelling van het verkiezingsprogramma van de PvN.⁵¹

Doel van de PvN was een 'conservatief-historische, sociaal-liberale en innovatieve samenleving' – een wat vage formulering die waarschijnlijk de verscheidenheid binnen de partij recht deed.⁵² Het program was alfabetisch naar onderwerp geordend en stelde dus niet één onderwerp centraal. Het besteedde echter relatief veel aandacht aan verbetering van de democratische rechtsstaat en van de gezondheidszorg. Het pleidooi voor een strenger vreemdelingenbeleid kreeg iets minder ruimte, wat

verrassend moge heten. Immers, lijsttrekker werd Nawijn, die in 2002 naam had gemaakt als een streng minister van Vreemdelingenzaken en Integratie. De tweede plaats op de kandidatenlijst ging naar L.H.M. Lammers, de voorzitter van ONS Nederland die in 2003 voor de LPF in de Provinciale Staten van Flevoland was gekozen. Lijstduwer was T. Sleswijk Visser, die in 2002 enige maanden als voorzitter van de LPF was opgetreden maar zich later had aangesloten bij ONS Nederland. De PvN voerde een bescheiden campagne met 12.000 euro en 305 leden.⁵³ Zij won slechts 5.000 kiezers (0,1 procent).

Solide Multiculturele Partij (SMP)

De Solide Multiculturele Partij (SMP) werd in februari 2006 opgericht, naar aanleiding van de kloof tussen de verschillende culturen in Nederland.⁵⁴ Ze streefde naar een duurzame en solide multiculturele samenleving, onder meer door stages te organiseren (voor zestienjarigen) in Marokko, Turkije en Suriname.⁵⁵ De SMP besteedde in haar programma overigens ook uitgebreid aandacht aan andere onderwerpen zoals gezondheidszorg en criminaliteit. De in Paramaribo geboren lijststaandvoerder M. Sordam was niet helemaal een noviet in de politiek: in 2003 stond hij op de vijfde plaats van de kandidatenlijst van de Vooruitstrevende Integratiepartij (VIP).⁵⁶ De partij telde naar zijn zeggen 1.200 leden, maar slechts vier namen actief aan de campagne deel, die vrijwel geen geld kostte.⁵⁷ Slechts een klein deel van de leden, 184 om precies te zijn, stemde op de eigen partij.⁵⁸

Tamara's Open Partij (TOP)

Tamara (T.J.) Bergfeld richtte op aanraden van vrienden en bekenden in 2006 haar eigen partij op, Tamara's Open Partij (TOP). Deze partij stelde zich open voor de wensen en ideeën van 'de mensen uit de samenleving'.⁵⁹ Haar program was evenals dat van de PvN alfabetisch opgebouwd, van de A van 'Afganistan'(sic) tot de Z van 'Zeldzame ziekten' en 'Zonder voedsel naar school'.⁶⁰ Opvallend was niet zozeer de inhoud van de voorstellen in het tamelijk eclectische programma, maar de openhartige toon en de persoonlijke opmerkingen over andere politici. Zo toonde Bergfeld 'respect en complimenten voor een geweldige dame, namelijk Agnes Kant (SP)', maar ook zou ze 'meneer Wilders steunen in zijn strijd voor een referendum' over de euro.⁶¹ De TOP kende geen leden en had heel weinig geld – net genoeg voor een aantal affiches en folders – en uiteindelijk ook heel weinig kiezers: 114.⁶²

Verenigde Senioren Partij (VSP)

De Verenigde Senioren Partij (VSP) ontstond in 2001 door een fusie van verschillende ouderenpartijen en had in 2002 0,4 procent van de stemmen gehaald.⁶³ Ze achtte zich niet gebonden aan een politieke ideologie en zette zich in voor de belangen van senioren: in de eerste plaats een welvaartsvaste AOW, maar ook veiligheid en goede zorg.⁶⁴ In andere kwesties zoals buitenlandse politiek of economisch beleid neigde ze naar een middenkoers. Lijstaanvoerder en partijvoorzitter was H.J. Troost, tevens raadslid voor de VSP in Nieuwegein en eerder lid van het CDA. De partij telde 300 leden en besteedde 15.000 euro aan de campagne.⁶⁵ Ze trok in 2006 ruim 12.000 kiezers (0,1 procent), minder dan vier jaar tevoren.

3. Verklaringen voor succes en falen

De theorievorming in de politieke wetenschappen is nog steeds vrij fragmentarisch, ook waar het gaat om succes en falen van nieuwe partijen te verklaren.⁶⁶ De meeste politicologen richten hun onderzoek op de opkomst van bepaalde nieuwe partijen of partijtypen, zoals groene partijen (met name in de jaren tachtig) of rechts-populistische partijen (sinds de jaren negentig). Hun onderzoek is echter wel zo ver verfijnd en gesystematiseerd, dat zich toch een zekere consensus begint af te tekenen over de belangrijkste factoren die een nieuwkomer electoraal kunnen maken of breken. Grofweg laten zich daarbij zes factoren – of complexen van factoren – onderscheiden:

- (1) politieke onvrede, veelal voortkomend uit sociale of economische malaise;
- (2) de politieke ruimte (*niche*) of strijdpunten die een nieuwe partij zich met haar project kan toe-eigenen (afhankelijk van de institutionele context en de reacties van gevestigde partijen en autoriteiten);
- (3) aansluiting bij gevestigde politieke tradities en ideologieën;
- (4) charismatisch of effectief leiderschap;
- (5) andere hulpbronnen (*resources*), zoals publiciteit, leden en geld.

Deze verklaringen zullen hieronder getoetst worden aan het hier verzamelde materiaal, voor zover mogelijk.

3.1 Politieke en maatschappelijke onvrede

Toetsing lukt nog niet erg goed met de eerste verklaring, die het succes van nieuwe partijen toeschrijft aan onvrede of frustraties van bepaalde sociale groeperingen. De Canadese politicoloog M. Pinard zoekt hierin de belangrijkste oorzaak van het succes van nieuwe partijen in zijn land,

met name de *Ralliement Cr ditiste* (Sociale Krediet Partij) in de vroege jaren zestig van de twintigste eeuw.⁶⁷ De opkomst van de Boerenpartij in Nederland in dezelfde tijd wordt door de Nederlandse socioloog A.T.J. Nooy eveneens verklaard uit onvrede en desoriëntatie onder minder welvarende boeren.⁶⁸ Het succes van de LPF in 2002 daarentegen lijkt weinig verband te vertonen met economische ellende, werkloosheid en lage inkomens.⁶⁹ Uit het Nationaal Kiezersonderzoek (NKO) valt op te maken dat zowel de PVV als de PvdD in 2006 relatief iets meer kiezers met lagere inkomens trokken dan kiezers met hogere of midden-inkomens.⁷⁰ De PvdD deed het ook relatief goed onder werklozen, terwijl de PVV meer zelfstandige ondernemers en deeltijdwerkers aansprak. Nadere analyse moet leren of deze op het eerste gezicht nogal verrassende uitkomsten statistisch significant zijn. De PvdD behaalde uitstekende resultaten in gemeenten als Bergen (Noord-Holland) en Zandvoort, die toch betrekkelijk welvarend zijn. Mogelijk hebben zowel de PVV als de PvdD kiezers aangesproken die ontevreden zijn over de samenleving en hun eigen positie daarin. Dat verklaart echter nog niet waarom juist deze twee partijen binnen de lagere inkomensgroepen relatief veel aanhang wisten te verwerven en andere nieuwkomers niet. Helaas is het aantal kiezers voor de dertien zetelloos gebleven partijen in de steekproef van het NKO zo klein dat hierover weinig zinvol op te merken valt – en dat doen de onderzoekers dan ook niet.⁷¹

3.2 Strijdpunten

De tweede verklaring gaat op dit punt een stuk verder. Om succes te behalen moet een nieuwe partij zich onderscheiden van haar concurrenten door tijdig een politieke kwestie aan de orde te stellen die veel kiezers belangrijk vinden en die door gevestigde partijen niet relevant of opportuun geacht wordt. Gevestigde partijen kruipen soms naar het druk bezette politieke midden om daar kiezers te winnen of compromissen te sluiten met coalitiepartners, waarbij ze een deel van hun oude achterban met hun eigen problemen verwaarlozen.⁷² Dat deed de PvdA in de jaren negentig, toen ze forse ingrepen in de sociale zekerheid goedkeurde en vervolgens een deel van haar kiezers naar de SP zag verdwijnen. Een ander voorbeeld verschaft Fortuyn, die met zijn partij de problemen van de multiculturele samenleving en de kwestie van de integratie van immigranten – in het bijzonder uit islamitische culturen – in 2002 met succes op de agenda zette.⁷³ Vier jaar later baarden deze problemen volgens verschillende peilingen de kiezers minder zorgen, maar voor een deel van het electoraat bleven ze belangrijk.⁷⁴ Niettemin werden ze opnieuw door de gevestigde partijen verwaarloosd – zelfs door de VVD,

die toch in de ogen van veel kiezers zich van dit thema meester had kunnen maken en zodoende wellicht het succes van de PVV had kunnen voorkomen.⁷⁵ Wilders wist die kiezers met krachtige taal aan te spreken – meer dan Pastors en Nawijn, die zich minder op deze ene kwestie concentreerden en minder ferme uitspraken deden.

Andere vraagstukken die voor de kiezers van groot belang waren, zoals de kosten van hun levensonderhoud, gezondheidszorg, bejaardenzorg, sociale zekerheid, de kloof tussen arm en rijk en de kwaliteit van het onderwijs, kregen waarschijnlijk wel voldoende aandacht van de gevestigde partijen, in de ogen van het electoraat.⁷⁶ Dat verklaart wellicht waarom nieuwe partijen die zich op één van deze zaken richtten, zoals de VSP, weinig kiezers aanspraken. Of dat ook gold voor bestuurlijke vernieuwing en verbetering van de democratie is niet zo duidelijk. Dit thema, dat vooral door ABC, CDDP, Nederland Transparant, GVIP en de Blanco Lijst, in zekere zin ook door EénNL en PVV aan de orde gesteld werd, leefde wel bij een deel van de kiezers.⁷⁷ Mogelijk slaagden deze partijen er niet in, voldoende kiezers van hun standpunten op de hoogte te brengen en te overtuigen.

3.3 Ideologisch kader

Het is natuurlijk ook mogelijk dat de opvattingen van de nieuwkomers niet in de dominante denkpatronen van Nederland pasten. Nieuwe partijen die aansluiten bij ideologische tradities van een land hebben doorgaans minder moeite om kiezers te winnen dan verkondigers van exotische ideeën. Zo verklaart de Vlaamse politicoloog H. Coffé dat het electoraal succesvolle Vlaams Blok (tegenwoordig: Vlaams Belang) op een lange traditie van nationalisme in Vlaanderen kon voortbouwen, terwijl zijn geestverwanten dat in Wallonië niet kon doen.⁷⁸ Het *Front National* leidt aldaar dan ook een kwijnend bestaan, ook al is de maatschappelijke malaise in Wallonië groter dan in Vlaanderen.

De meeste nieuwe partijen in Nederland anno 2006 pasten echter wel in het heersende kader van liberale, christelijke en sociaal-democratische ideologieën. Een uitzondering vormt de Islam Democraten door haar verwijzing naar de islam, ook al verschilt die partij in haar opvattingen (zoals neergelegd in het verkiezingsprogramma) eigenlijk weinig van de christen-democratie. Partijen als CDDP en GVIP weken met hun voorstellen voor directe democratie wel enigszins, maar niet erg veel af van de heersende opvattingen over de inrichting van de staat.⁷⁹ Opvallend afwezig in 2006 waren partijen die verwezen naar anarchisme, communisme, fascisme of andere extreme ideologieën. In de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw namen dergelijke partijen nog wel deel aan Tweede-Kamerverkiezingen, zij het zonder veel succes.

3.4 Leiderschap en bekendheid

Terwijl de ideologische factor tegenwoordig minder gewicht in de schaal legt, krijgt de persoon van de partijleider juist meer gewicht. Effectief leiderschap is voor elke partij belangrijk, maar des te meer voor een nieuwe partij die via haar leider naamsbekendheid moet opbouwen. De politicologen Ch. Hauss en D. Rayside wezen hier al dertig jaar geleden op.⁸⁰ Oprichters van succesvolle bewegingen – niet alleen in de politiek, ook in de religieuze sfeer, in kunst of in sport – beschikken niet zelden over charisma. Dat begrip wordt vaak nogal losjes gebruikt voor iedereen die enige populariteit geniet, maar duidt oorspronkelijk op een buitengewoon gezag, met een goddelijke glans.⁸¹ Daarmee weet een leider de gevestigde orde en traditie te doorbreken en voor zijn idealen aanhangers te mobiliseren die zich normaliter alleen bezig houden met baan, gezin en hobby. Fortuyn was een duidelijk voorbeeld hiervan.⁸²

Anno 2006 lijkt charisma moeilijker te vinden in de Nederlandse politiek. Bij gebrek aan charismatisch leiderschap kan bekendheid echter ook al bijdragen tot electoraal succes. Daarmee had Wilders een voorgrond op zijn rivalen Nawijn en Pastors, die in de media minder aandacht kregen en vervolgens dan ook minder bekend bleken bij de kiezers. In de rangorde van dertig ‘nieuwswaardige politici’ kreeg Wilders de achtste plaats, Pastors de 25-ste, terwijl Nawijn niet eens tot de topdertig behoorde.⁸³ Bij de respondenten van het NKO bleek Wilders meer bekendheid te genieten dan de leiders van de VVD, de ChristenUnie en GroenLinks, respectievelijk M. Rutte, A. Rouvoet en F. Halsema.⁸⁴ Lijstaanvoerder Thieme van de PvdD smaakte dit genoeg niet, maar dank zij de vele bekende lijstduwers genoot ook haar partij veel aandacht in de media.

3.5 Hulpbronnen

Publiciteit wordt dus niet alleen door leiderschap gegenereerd – tenzij men de werving van *celebrities* ook als een voorbeeld van effectief leiderschap wenst te zien. Publiciteit zou men in dit geval niet alleen als een omgevingsvariabele maar ook (tot op zekere hoogte) als een hulpbron van een partij zelf kunnen beschouwen.

Door voldoende hulpbronnen te mobiliseren kunnen nieuwe partijen zelf bijdragen aan hun electoraal succes.⁸⁵ Door bekende lijstduwers aan te trekken en in de campagne in te schakelen kan een partij publiciteit verwerven. Ze kan dat ook doen door spectaculaire acties te ondernemen, of door opvallende advertenties te plaatsen en affiches op te hangen. De PvdD maakte van alle drie mogelijkheden gebruik. Ook Wil-

ders wist met zijn persoonlijk (en zwaar bewaakt) optreden aandacht te trekken, eerst in de campagne tegen de Europese grondwet in 2005 en vervolgens in de verkiezingscampagne. Pastors slaagde daar in mindere mate ook in, andere lijsttrekkers nog veel minder. Als men artikelen in drie landelijke dagbladen tijdens de campagnemaanden als indicator gebruikt, valt het verschil op tussen PVV, PvdD en EénNL enerzijds en de overige nieuwkomers anderzijds (zie tabel 1). Genoemde drie partijen kregen niet alleen veel meer *free publicity* van journalisten dan hun concurrenten, ze konden ook veel meer geld besteden aan advertenties, radiospotjes en andere vormen van reclame (zie opnieuw tabel 1).

Er lijkt dus een sterk verband te bestaan tussen publiciteit, campagnebudget en stemmental. Daarentegen heeft het aantal leden dat een partij voor de verkiezingen kon inschrijven op het eerste gezicht weinig invloed op het aantal kiezers dat ze weet te winnen (zie wederom tabel 1). De PVV trok immers met slechts één lid meer kiezers dan alle andere nieuwe partijen bij elkaar. De SMP zou zelfs zes keer zoveel leden als kiezers hebben geworven. Bij deze cijfers kan men natuurlijk vraagtekens zetten. Mogelijk hebben sommige partijen iedereen die belangstelling toonde onmiddellijk als lid ingeschreven. De PVV zou indien ze dat gedaan had mogelijk duizenden leden hebben geteld. Vroeger gingen politieke en sociale wetenschappers ervan uit dat partijleden als opinielers in hun eigen omgeving nodig waren om propaganda te verspreiden, maar met de opkomst van nieuwe media, interactieve websites en stemwijzers, is die intermediair misschien minder belangrijk geworden.⁸⁶

4. Conclusie

Voor nieuwe partijen was 2006 een goed jaar. Twee partijen kwamen met samen elf zetels in de Tweede Kamer. Slechts 2002 en 1971 waren nog betere jaren, met 28 respectievelijk twaalf zetels voor nieuwkomers. De politieke conjunctuur kent evenals de economische conjunctuur haar eigen cycli.⁸⁷ In 2006 bereikte blijkbaar de onvrede met de gevestigde partijen weer een hoog niveau, waarvan deze keer de PVV en de PvdD konden profiteren. Dertien andere nieuwe partijen slaagden daar echter niet in. Waarom niet? Niet omdat ze zich buiten de ideologische radius van de Nederlandse politiek bewogen, want dat deden ze zelden of nooit: ze accepteerden expliciet of stilzwijgend de heersende opvattingen over de taken van de overheid en de markteconomie. Ze misten echter over het algemeen wel drie andere ingrediënten voor electoraal succes in het huidige politieke bestel.

Tabel 1. Randpartijen in 2006

Partij	Issue nr 1	Leden- tal	Verkiezings- budget	Publi- citeit	Stemmen- tal
ABC	bestuurlijke vernieuwing	50*)	6.000	4	5.149 (0,1%)
Blanco Lijst	democratie	750**)	8.000	0	2.181 (0,0%)
CDDP	democratie	50	5.000	0	559 (0,0%)
Een.NL	bureaucratie benheid	33	200.000	28	62.829 (0,6%)
GVIP	drugs democra- tie	g.a.	g.a.	1	2.297 (0,0%)
ID	islam	2.000	11.000	1	4.339 (0,0%)
LDP	divers	150	9.000	4	2.276 (0,0%)
LRVP 't Zeteltje	divers	130	15.000	1	185 (0,0%)
NT	bestuurlijke vernieuwing	g.a.	4.000	1	2.318 (0,0%)
PvdD	dieren	2.408	400.000	21	179.988 (1,8%)
PVV	islam	1	150.000 ***)	25	579.490 (5,9%)
PvN	divers	305	12.000	7	5.010 (0,1%)
SMP	multiculturele samenleving	1.200	0	0	184 (0,0%)
TOP	divers	1	300	0	114 (0,0%)
VSP	AOW	300	15.000	1	12.522 (0,1%)

*) Bos noemde geen aantal maar had het over 'tientallen'.

***) Dit is een ruwe schatting van het totaal aantal leden van de groepen die via een convenant deze lijst steunden.

****) Geen opgave van de partij zelf, maar schatting van buitenstaanders.⁸⁸

g.a.: geen antwoord op deze vraag

Bron: opgave van partijleiders (met betrekking tot ledental, verkiezingsbudget en issues); verkiezingsprogramma's (issues) en artikelen in *NRC Handelsblad*, *Trouw* en *de Volkskrant* in de periode van 1 september tot 22 november 2006 (publiciteit); persbericht van de Kiesraad (stemmen) on-line (zie www.kiesraad.nl, 27 november 2006).

In de eerste plaats slaagden ze er niet in zich een duidelijk strijdpunt toe te eigenen dat een brede groep kiezers aansprak. Hun issues waren ofwel te gecompliceerd en te divers voor de meeste kiezers, ofwel reeds door gevestigde partijen in bezit genomen. Ten tweede beschikten ze niet over alom bekende kandidaten die als lijststaanvoerder dan wel lijstduwer voldoende publiciteit konden genereren. Ten slotte waren ze ook niet rijk bedeed met andere hulpbronnen als partijleden en – vooral – geld.

Het electoraal falen – op het nippertje – van EénNL laat zien dat alle drie voorwaarden noodzakelijk zijn. De partij van Pastors en Eerdmans beschikte immers over een niet onaanzienlijk budget en over redelijk (zij het niet alom) bekende kandidaten, maar kon (of wilde) zich niet op één thema profileren. Zodoende liet men feitelijk het electoraal profijtelijke onderwerp islam en integratie over aan de grootste concurrent, de PVV.

Partijen zijn vrij om een duidelijk issue te kiezen en meer of minder bekende kandidaten te werven. Voor publiciteit zijn ze echter grotendeels afhankelijk van hun omgeving – de media –, ook al kunnen ze publiciteit soms uitlokken met spectaculaire acties. De vraag rijst dan waarom de media bepaalde nieuwkomers aandacht schenken en andere praktisch negeren. Beoordelen journalisten de ‘nieuwswaardigheid’ van een partij op grond van de kwaliteit van haar program, de naam van haar kandidaten, de originaliteit van haar campagne, of spelen andere criteria expliciet dan wel impliciet een rol? Kijkt men misschien vooral naar de peilingen? Maken journalisten hierover informele afspraken, zoals bij geruchte wel eens wordt vernomen?⁸⁹

Dit zijn belangwekkende vragen, ook vanuit het perspectief van de kwaliteit van de representatieve democratie in Nederland, die immers mede afhankelijk is van de kansen voor nieuwe partijen om belangen en wensen van kiezers te articuleren die door gevestigde partijen niet (meer) serieus genomen worden. Kartelvorming in de politiek tegen nieuwkomers gaat evenals kartelvorming in de economie doorgaans ten koste van de kwaliteit voor de consument c.q. kiezer. Deze vragen kunnen in het kader van dit artikel echter niet beantwoord worden, maar vormen mogelijk het uitgangspunt voor een nieuw onderzoek.

noten

¹ Ad Bos Collectief, ‘Beginselverklaring’, in: H. Pellikaan e.a., red., *Verkiezing van de Tweede Kamer der Staten Generaal 22 november 2006. Verkiezingsprogramma’s*, Amsterdam, 2006, 15-22.

² Ad Bos Collectief, ‘Beginselverklaring’, 18.

³ Email A.M. Bos, 31 oktober 2006.

-
- ⁴ Zie: www.lijst14.nl/kandidaten/verlinden/verlinden.html (24 september 2007).
- ⁵ Zie: www.lijst14.nl/kandidaten/poortman/poortman.html (24 september 2007).
- ⁶ Zie A.P.M. Lucardie, 'In de wachtkamer. Een portret van de partijen die in 1998 vergeefs hun entree in de Tweede Kamer trachtten te maken', in: *Jaarboek 1998 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen*, Groningen, 1999, 120-143; 130.
- ⁷ Lijst 14, 'Kies met gezond verstand', in: Pellikaan e.a., red., *Verkiezing van de Tweede Kamer*, 301-302.
- ⁸ Email H.H. Poortman, 17 november 2006.
- ⁹ Email R.P. Verboom, 30 oktober 2006; zie ook *NRC Handelsblad*, 29 augustus 2006.
- ¹⁰ Continue Directe Democratie Partij, 'Kies voor kiezen', in: Pellikaan e.a., red., *Verkiezing van de Tweede Kamer*, 157-158.
- ¹¹ Email Verboom, 30 oktober 2006.
- ¹² Een.NL, 'Open, eerlijk, duidelijk', in: Pellikaan e.a., red., *Verkiezing van de Tweede Kamer*, 211-222.
- ¹³ Zie voor zijn relaas: M. Pastors, *Tot uw dienst: een politiek pamflet*, Amsterdam, 2006, 73-83.
- ¹⁴ Een.NL, 'Open, eerlijk, duidelijk', 212-213.
- ¹⁵ Email campagneleider A.L. Simons, 26 februari 2007; telefonisch interview met bestuurslid M. van Gent, 13 februari 2007.
- ¹⁶ Groen Vrij Internet Partij, 'Partijprogramma Groen Vrij', in: Pellikaan e.a., red., *Verkiezing van de Tweede Kamer*, 273-276.
- ¹⁷ *Ibidem*, 274.
- ¹⁸ Email W. Bruining, 12 november 2006.
- ¹⁹ Lijst 21, 'Stem de Lijst zonder naam: partij voor de Islam', in: Pellikaan e.a., red., *Verkiezing van de Tweede Kamer*, 303-310.
- ²⁰ Email A. Potmis, 1 november 2006.
- ²¹ *NRC Handelsblad*, 12 september 2006.
- ²² Liberaal Democratische Partij, 'Voor een evenwichtige liberaal democratische politiek, voor een vrije samenleving', in: Pellikaan e.a., red., *Verkiezing van de Tweede Kamer*, 277-291; telefonisch interview met S.E. van Tuyll van Serooskerken, 2 februari 2007.
- ²³ Liberaal Democratische Partij, 'Kernpunten', zie: www.libdem.nl/modules.php?name=2_Pkernpunten (20 september 2007).
- ²⁴ Telefonisch interview met Van Tuyll van Serooskerken.
- ²⁵ *NRC.Next*, 4 oktober 2006.
- ²⁶ Liefde, Respect en Vrijheid Partij – het Zeteltje, 'Bij het begin beginnen', in: Pellikaan e.a., red., *Verkiezing van de Tweede Kamer*, 293-302.
- ²⁷ LRVP, 'Jaarverslag(je) "het Zeteltje" 2005. Begin Again', zie:

www.hetzeteltje.nl (21 september 2007).

²⁸ Email S.C. van der Sluis, 1 november 2006.

²⁹ Zie: www.nederlandstransparant.nl (25 september 2007).

³⁰ Nederland Transparant, 'Transparantie, Integriteit, Openheid, Verantwoording en een nieuwe koers', in: Pellikaan e.a., red., *Verkiezing van de Tweede Kamer*, 311-312.

³¹ Email partijsecretaris A. C.M. Brom, 8 november 2006; email A.M. Bos, 31 oktober 2006.

³² Email Brom, 8 november 2006.

³³ Zie A.P.M. Lucardie, 'Ex oriente lux. Nieuwe partijen in Nederland vergeleken met Duitse soortgenoten', in: *Jaarboek 2003 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen*, Groningen, 2004, 198-231, i.h.b. 208.

³⁴ M.I. Thieme, *De eeuw van het dier*, Antwerpen, Houtekiet, 2004, 59; zo ook het persbericht dat op 6 november 2002 verscheen: www.partijvoordedieren.nl/partij/pers/pb_2002_11_06.html.

³⁵ Omdat de opkomst bij de Tweede-Kamerverkiezingen in 2006 veel hoger was dan bij de Europese verkiezingen van 2004, was het stempercentage in 2006 lager.

³⁶ Partij voor de Dieren, '220x liever voor mens, dier, natuur en milieu', in: Pellikaan e.a., red., *Verkiezing van de Tweede Kamer*, 373-405.

³⁷ Zo pleitte de PvdD evenals de SP voor een heffing op vliegtuigbrandstof en tegen kernenergie, voor (goedkoper) openbaar vervoer in overheidshanden, voor opheffing van waterschappen, voor een inkomensafhankelijke kinderbijslag, voor een generaal pardon voor langdurig hier verblijvende asielzoekers en tegen militaire missies in het buitenland; zie ook de F.M. Schaafsma, 'Luis in de pels of eendagsvlieg? Een onderzoek naar de levensvatbaarheid van de Partij voor de Dieren'. Doctoraalscriptie Rijksuniversiteit Groningen, Groningen, 2006, 27.

³⁸ Partij voor de Dieren, '220x liever voor mens', 404.

³⁹ Telefonisch interview met M.I. Thieme, 5 maart 2007; email ambtelijk secretaris S. Brienens, 15 oktober 2007.

⁴⁰ Zie J. Hippe e.a., 'Kroniek 2004. Overzicht van de partijpolitieke gebeurtenissen van het jaar 2004', in: *Jaarboek 2004 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen*, Groningen, 2005, 14-105, i.h.b. 98-99.

⁴¹ F. van Deijl, 'Ik lust ze rauw', in: *HP/De Tijd*, 6 februari 2004, 44-47.

⁴² *De Volkskrant*, 23 februari 2006.

⁴³ *Nederlands Dagblad*, 18 augustus 2006.

⁴⁴ Zie: www.geertwilders.nl (19 oktober 2006).

⁴⁵ *Trouw*, 21 maart 2006.

⁴⁶ Partij voor de Vrijheid, 'Verkiezingspamflet', in: Pellikaan e.a., red.,

Verkiezing van de Tweede Kamer, 407-410.

⁴⁷ *De Volkskrant*, 18 november 2006.

⁴⁸ K. Haegens, 'Ik wil echt niet de Kim Il Soeng uithangen', in: *De Groene Amsterdammer*, 4 mei 2007, 14-15; *NRC Handelsblad*, 21 april 2007.

⁴⁹ Ph. van Praag, 'De verkiezingscampagne: professioneler en feller', in: K. Aarts, H. van der Kolk en M. Rosema, red., *Een verdeeld electoraat. De Tweede Kamerverkiezingen van 2006*, Utrecht, 2007, 103; ook volgens *NRC Handelsblad*, 14 september 2006; de PVV zelf hield het wat vaag op 'enkele tienduizenden euro's', *de Volkskrant*, 8 november 2006.

⁵⁰ Zie voor meer bijzonderheden: Lucardie, 'In de wachtkamer', 124-125, 128-129.

⁵¹ Partij voor Nederland, 'Verkiezingsprogramma 2006', in: Pellikaan e.a., red., *Verkiezing van de Tweede Kamer*, 411-441.

⁵² *Ibidem*, 411.

⁵³ Email secretaris/penningmeester W. van der Velden, 29 oktober 2007; telefoongesprek met Van der Velden, 1 februari 2007.

⁵⁴ Email M.I. Sordam, 11 november 2006.

⁵⁵ Solide Multiculturele Partij, 'Eerlijke kansen voor alle burgers in Nederland', in: Pellikaan e.a., red., *Verkiezing van de Tweede Kamer*, 495-520.

⁵⁶ Meer over deze partij in Lucardie, 'Ex oriente lux', 207.

⁵⁷ Email Sordam, 11 november 2006.

⁵⁸ Een deel van de leden kon wellicht niet op de partij stemmen, omdat men ofwel geen Nederlands staatsburger was ofwel niet in één van de twee kieskringen woonde waar de SMP deelnam.

⁵⁹ Email T.J. Bergfeld, 10 november 2006.

⁶⁰ Tamara's Open Partij, 'Verkiezings ABC', in: Pellikaan e.a., red., *Verkiezing van de Tweede Kamer*, 557-570.

⁶¹ *Ibidem*, 569 respectievelijk 561.

⁶² *Ibidem*.

⁶³ Zie Lucardie, 'Ex oriente lux', 204-205.

⁶⁴ Verenigde Senioren Partij, 'Werk in uitvoering', in: Pellikaan e.a., red., *Verkiezing van de Tweede Kamer*, 571-580.

⁶⁵ Email lijsttrekker H.J. Troost, 30 oktober 2006.

⁶⁶ Zie bijvoorbeeld P. Lucardie, 'Prophets, purifiers and prolocutors. Towards a theory on the emergence of new parties', in: *Party Politics*, 6 (2000), 175-185

⁶⁷ M. Pinard, *The Rise of a Third Party*, Montreal, 1975 (tweede druk).

⁶⁸ A.T.J. Nooy, *De Boerenpartij. Desoriëntatie en radikalisme onder de boeren*, Meppel, 1969.

⁶⁹ W. van der Brug, 'How the LPF fuelled discontent. Empirical tests of explanations of LPF support', in: *Acta Politica*, 38 (2003) 1, 89-106.

⁷⁰ Aarts, Van der Kolk en Rosema, red., *Een verdeeld electoraat*, Bijlage 3, 278.

⁷¹ Van de 2.623 kiezers die aan het eerste gesprek met de enquêteurs deelnamen, stemde 0,9 procent, dus 24, op een van deze partijen, zie Aarts, Van der Kolk en Rosema, red., *Een verdeeld electoraat*, Bijlage 2, 267, 270.

⁷² Enige empirische bevestiging voor deze stelling biedt: A. Abedi, 'Challenges to established parties. The effects of party system features on the electoral fortunes of anti-political-establishment parties', in: *European Journal of Political Research*, 41 (2002), 551-583.

⁷³ Kiezersonderzoek laat het effect hiervan zien, zie Van der Brug, 'How the LPF Fuelled Discontent'.

⁷⁴ Van de deelnemers aan de 'enquête 21minuten' noemde 28 procent integratie als één van de drie problemen waar men zich het meeste zorgen over maakte, aldus *NRC Handelsblad*, 3 november 2006; TNS NIPO maakte bekend dat slechts vijf à zeven procent van hun respondenten een strenger asielbeleid de belangrijkste kwestie achtte – maar vroeg blijkbaar niet naar integratiebeleid, zie *De Volkskrant*, 16 september en 18 november 2006.

⁷⁵ Deze stelling wordt in een vergelijkende analyse van partijprogramma's in zeventien Europese landen duidelijk bevestigd, zie B.M. Meguid, 'Competition between unequals. The role of mainstream party strategy in niche party success', in: *American Political Science Review*, 99 (2005), no. 3, 347-359.

⁷⁶ Althans na de verkiezingen, volgens een peiling van Interview/NSS, zie: www.politiekebarometer.nl (5 februari 2007).

⁷⁷ Van de deelnemers aan de 'enquête 21minuten' noemde twintig procent het functioneren van de democratie als één van de drie problemen waar men zich het meeste zorgen over maakte, aldus *NRC Handelsblad*, 3 november 2006; in de door *De Volkskrant* gerapporteerde peiling van TNS NIPO kwam dit onderwerp echter niet voor. Nadere analyse van het NKO zou meer licht op de probleemperceptie van de kiezers kunnen werpen.

⁷⁸ H. Coffé, 'Do individual factors explain the different success of the two Belgian extreme right parties?', in: *Acta Politica*, 40 (2005) 1, 74-93.

⁷⁹ Volgens opiniepeilingen en kiezersonderzoek verlangt immers al jaren een meerderheid van de bevolking meer directe democratie, met name via het referendum, en directe verkiezing van burgemeesters en zelfs van de minister-president, zie bijvoorbeeld G. Irwin en J. van

Holsteyn, 'De kloof tussen burger en bestuur', in: J. van Holsteyn en C. Mudde, red., *Democratie in verval?*, Amsterdam, 2002, 33-50.

⁸⁰ Ch. Hauss en D. Rayside, 'The development of new parties in Western democracies since 1945', in: L. Maisel en J. Cooper, red., *Political Parties. Development and decay*, Londen, 1978, 31-58.

⁸¹ De uit de theologie afkomstige term werd voor het eerst door de Duitse socioloog M. Weber toegepast op leiderschap in politieke en maatschappelijke bewegingen; zie M. Weber, 'Die drei reinen Typen der legitimen Herrschaft', in J. Winckelmann, red., *Soziologie, Weltgeschichtliche Analysen, Politik*, Stuttgart, 1968, 151-166.

⁸² Zie J. E. Ellemers, 'Het fenomeen Fortuyn. De revolte verklaard', in: *Jaarboek 2002 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen*, Groningen, 2004, 252-266; zie ook: J. Ellemers, 'Pim Fortuyn: een zuiver geval van charismatisch gezag', in: *Facta*, 10 (2002) 7 (nov.), 2-5.

⁸³ J. Kleinnijenhuis en J.A. de Ridder, 'De nieuwskaravaan', in: Aarts, Van der Kolk en Rosema, red., *Een verdeeld electoraat*, 120-138; 123.

⁸⁴ K. Aarts, H. van der Kolk en M. Rosema, 'Politieke houdingen, tevredenheid en de beoordeling van partijen en politici', in: Aarts, Van der Kolk en Rosema, red., *Een verdeeld electoraat*, 189-210; 205.

⁸⁵ Zie D. Lapeyronnie, 'Mouvements sociaux et action politique: existe-t-il une théorie de la mobilisation des ressources?', in: *Revue française de sociologie*, 29 (1988) 593-619; en Lucardie, 'Prophets, purifiers and prolocutors'.

⁸⁶ Zie bijvoorbeeld B.R. Berelson, P.F. Lazarsfeld en W.N. McPhee, *Voting. A study of opinion formation in a presidential campaign*, Chicago/Londen, 1954, 88-117, 163-181.

⁸⁷ Sinds 1967 komt meestal na één of twee voor nieuwe partijen gunstige verkiezingen (1971/1972, 1981/1982, 1989/1994, 2002) een verkiezing waarin geen enkele nieuwkomer tot de Kamer doordringt (1977, 1986, 1998 en 2003).

⁸⁸ Zie Van Praag, 'De verkiezingscampagne', 103.

⁸⁹ Zoiets had de secretaris van Nederland Transparant van een (niet nader te noemen) journalist vernomen; email Brom, 16 oktober 2007.